

VALDEMAR HANSENS SAG

AF

P. G. LINDHARDT

I Kirkehistoriske Samlinger 1970 (p. 85-116) har jeg udgivet en brevvexling 1900-06 mellem de to teologiske professorer (begge senere biskopper) Peder Madsen og Valdemar Ammundsen. Til brev nr. 13, 14/8-1906 (p. 115) er der en udfyldt note; sammenhængen er den, at Madsen og Ammundsen i 1906 blev uenige, fordi Ammundsen forlod den teologiske ortodoksi Madsen havde håbet han vilde overtage og videreføre, og nærmede sig den liberale teologi; i den deraf opståede debat bemærker Ammundsen: „Tak for Deres Brev! Det gik mig, da jeg læste det, ligesom en Gang før, hvor vi var højst uenige – i den Valdemar Hansenske Sag – at jeg syntes, jeg kom Dem personlig nærmere, netop idet Meningsforskellen fik Udtryk og ikke længere laa skjult i Baggrunden“.

Det lykkedes mig ikke før udgivelsen af brevene at finde frem til, hvem Valdemar Hansen var, nok fordi jeg søgte de forkerte steder og regnede med at det måtte være en teolog der havde taget examen. Men aldrig så snart forelå brevvexlingen trykt før overbibliotekar R. Paulli,

Foroven: Valdemar Hansen ved Det kongelige Biblioteks udlånskranke.

provst P. Otzen, provst F. Lykkegaard Nielsen og skoleinspektør A. J. Knudsen gav mig oplysninger som fuldt ud bekræftedes ved fornyet gennemgang af hidtil ikke undersøgt materiale i det teologiske fakultets arkiv. Den teologiske student *Valdemar Hansen* var senere bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek.

Det teologiske fakultet var hverken før reformationen eller i årtierne derefter tænkt som en præsteuddannelsesanstalt; det sigtede på teologisk videnskabelighed, og den egentlige præsteuddannelse foregik som hidtil i stifterne, hvor lektorinstitutionen til dels trådte i domkapitlernes sted. Men den voxende statskirkelighed og en dertil svarende, stadig strammere teologisk konfessionalisme gav snart universitetet monopol på den teologiske skoling af præsterne, og højdepunktet nåedes da forordningen af 7/11-1629 gjorde teologisk embedsexamen til en uomgængelig betingelse for at opnå præstekald. Konfessionalismen understregedes ved at præsterne, allerede 1574, fik besked på at prædike efter den augsburgske bekendelse, og 1625 påbød et kongebrev at alle professorer, ikke blot teologerne, før deres ansættelse skulde afgive en erklæring om tilslutning til denne bekendelse; omtrent samtidig blev det skik at præsterne ved ordinationen aflagde ed på den, og dertil svarer igen præsteeden i det officielle kirkeritual af 1685 og Danske Lovs definition af kirkens „symbolske bøger“ 1683.

Grundloven, religionsfriheden og den begyndende demokratisering af den til folkekirke omdøbte statskirke medførte ingen ændringer på dette punkt. Den latinske præsteed blev ganske vist 1870 ændret til et dansk præsteløfte (med samme indhold), og samtidig bortfaldt den konfessionelle ed de teologiske kandidater hidtil havde aflagt (en slags parallel til læge- eller juristløftet) før de fik deres examensbevis (ordningen gælder endnu i Norge); men universitetets retsregler hævdede stadig, at „kun evangelisk-lutherske mandlige studerende kunne indstille sig til (den teologiske) Examen“, og den der „udtrykkelig erklærer, at hans Overbevisning skiller ham fra den kristelige Tro, vil ikke kunne stedes til den theologiske Embedsexamen“. ¹⁾ Den sidste passus sigtede vel bl. a. til Hans Brøchner, der 1841 i sit examenspetitum gjorde opmærksom på sin uoverensstemmelse med kirkelæren og følgelig blev nægtet adgang til examen.

Men selvom det endnu omkr. år 1900 var umuligt at få teologisk embedsexamen, hvis ikke man var „evangelisk-luthersk“ (og det vilde i praxis sige: medlem af folkekirken), så var det dog – og havde længe været – umuligt at opretholde den strenge konfessionalisme fra det 17.

århundrede. Pietistisk og rationalistisk subjektivisme havde slettet mange gamle skillelinier, og det 19. århundredes teologiske hovedstrømninger gik, uanset at de holdt fast ved det konfessionelle, i virkeligheden alle i retning af mildnelse og udjævning. Særlig klart blev det efter den store strid, sidst i 1860erne, om „tro og viden“, en strid der på flere måder løb videre i begyndelsen af 1870erne som en debat om berettigelsen af at have et teologisk fakultet ved universitetet, thi hvis tro og viden virkelig var principielt uforenelige (og det indtryk blev stort set stående som den livlige litterære meningsudvexlings resultat), så måtte efter tidens romantisk-idealistiske opfattelse også en administrativ adskillelse mellem troens og videnskabens institutioner blive den følgerigtige konklusion. Sådant mente filosofen Rasmus Nielsen der med megen fingerfærdighed og uden alt for stor klarhed kombinerede kierkegaardsk-existentialistiske og grundtvigsk-existentialistiske synspunkter, mens mere radikale ånder – som matematikeren professor Ad. Steen i sin rektorforelæsning 1875 – hævdede at viden jo altså byggede på vished, mens troen savnede „et sikkert objektivt Grundlag“, hvilede på ubeviste og ubevislige dogmer og derfor ikke hørte hjemme ved universitetet. Heri samstemmede, ud fra helt andre synspunkter, de store folkelige vækkelsesbevægelser, både grundtvigianske og indremissionske, for de nærrede dyb mistro til „den sorte skoles“ uddannelse og vilde have „levende“ og „troende“ præster der samtidig var „mænd af menighedens midte“ og ikke fordærvet af akademikeri. Det siger sig selv, at alle politiske venstrebevægelser og dertil svarende partier stort set indtog samme standpunkt, mens snart kun højreorienterede konservative fastholdt universitetsteologien som en af „dannelsens“ bastioner i den politiske og kulturelle fæstning der skulde værnes mod bøndernes transtøvler, vækkelsens religiøse sværmeri og brandesianismens ateisme og moralopløsende tendenser.

På det mest kritiske tidspunkt bestod fakultetet af gamle og svage mænd, men det blev reddet gennem krisen, i høj grad fordi den unge, energiske og diplomatisk drevne Peder Madsen 1874 blev docent og året efter professor i dogmatik; sammen med den oprindeligt grundtvigske Fredrik Nielsen, som 1877 blev professor i kirkehistorie, gjorde han meget for at omdanne fakultetet i retning af et „menighedsfakultet“, en institution der i højere grad søgte sin existensberettigelse ved tilknytning til det kirkelige liv og deltagelse i alskens kirkeligt arbejde, end just ved videnskabelighed; netop i de år hvor vækkelserne så aldeles dominerede kirken var der støtte at finde for et fakultet som vilde tjene „den levende menighed“. Dertil svarede igen hos Madsen og de fleste af hans talrige disciple og andre samtidige en ændring i teologisk anskuelse; man fast-

holdt stort set ortodoksien, kirkelæren i dens traditionelle form, men gav den en anden begrundelse, og tilmed en der stemte nøje med det religionspsykologiske erfaringsmateriale vækkelserne havde skabt: kristendommens sandhed hvilede hverken på bibelbeviser eller dogmer, men, som Madsen i en rektortale 1894 klart sagde det, på at den bedre end nogen anden religion imødekom menneskehjertets religiøse „trang“ (dets psykologiske behov) og bedre end den humane moral (f.ex. Høffding) gav impulser til et sædeligt levned. Ved hjælp af disse psykologisk-etiske erfaringer skulde kirkelæren så at sige begrundes påny, og vel at mærke subjektivt, indefra.

Men omkr. 1900 var Madsen isoleret; Fredrik Nielsen blev biskop, og det lykkedes ganske vist ham og Madsen at få indsat den kun 25-årige Valdemar Ammundsen som professor i kirkehistorie, fordi de håbede at den højt begavede unge mand vilde blive et rettroende kirkelys og en værdig arvtager. Men det gik anderledes: Ammundsen nærmede sig hurtigt den liberale teologi som længe havde været mærket hos enkelte, men efter oversættelsen af Ad.v.Harnacks bog om Kristendommens Væsen (1901) for alvor begyndte at vække opsigt, og med udgivelsen af F.C. Krarups Religionsfilosofi (1905) kom til fuldt gennembrud. Den liberale teologi tog nok i den kritisk-analytiske undersøgelse af bibelskrifter og de kirkelige dogmers tilblivelsesproces strengere historiske metoder i brug end den konservative erfaringsteologi havde gjort; men den byggede på samme princip: kristendommen skulle legitimeres ud fra den subjektive erfaring af den enkeltes uforgængelige religiøse og moralske værdier; blot blev her erfaringsprincippet oftest vendt kritisk mod kirkelæren som den mere konservative forgænger netop havde villet bekræfte. I årene efter 1900 var hele den kirkelige presse – og ikke mindst studenterverdenen – livligt optaget af de problemer „subjektivismen“, et andet ord for den liberale teologi, rejste; både „religiøse“ og „humane“ var ganske enige om at tro på „værdiernes beståen“ (som Høffding formulerede det), og alle parter accepterede blankt og med begejstring den kierkegaardske maxime: „subjektiviteten er sandheden“, og havde ingen forståelse (d.v.s. brug) for den dialektisk modstillede maxime (uden hvilken den første bliver vrøvl): „subjektiviteten er usandheden“!

I fakultetet var Madsen og den gammel-lutherske C.H.Scharling (bedst kendt som forfatter til *Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard*, 1862) ene om at repræsentere de konservative anskuelser; Ammundsen og J.C.Jacobsen (professor i Gammel Testamente) var afgjort liberalt indstillet, og F.Torm som 1903 blev professor i Ny Testamente udviklede sig vel efterhånden til noget af det de gamle havde håbet om Am-

mundsen, men var dog på det tidspunkt langt fra en sikker støtte for konservatismen. 1904 ønskede fakultetet at præcisere sin stilling. Der må være gået forhandlinger forud, men de har – naturligt nok – ikke efterladt spor i fakultetets temmelig magre arkiv. Da imidlertid Ammundsen som dekan den 3. september 1904 skulde holde indledningsforelæsning for studenterne, fremsatte han en udtalelse, hvorom Berlingske Tidende dagen efter skrev at den vilde vække opsigt både hos teologer og hos dem der huskede at fakultetet (i 1841!) havde nægtet Brøchner tilladelse til at indstille sig til examen. Erklæringen lød:

Efter Universitetets Retsregler kan ingen, som ikke er i Overensstemmelse med den evangelisk-lutherske Læretype, indstille sig til teologisk Embedseksamen. Disse Retsregler have imidlertid ikke Lovkraft, men Fakultetet træffer Afgørelsen i denne Sag. Og det teologiske Fakultet har bemyndiget mig til at erklære, at enhver, som vil tage teologisk Embedseksamen, maa staa som Medlem af den danske Folkekirke, men *Fakultetet vil ikke forlange, at han paa ethvert Punkt skal staa i Tilslutning til Kirkens Lære.*²⁾ Hvis et Menneske ellers har Lyst til at studere Teologi, behøver han ikke at lade være af Hensyn til Eksamen. Eksamen er ikke en Aflæggelse af en Trosbekendelse, men en Kundskabsprøve og en Prøve paa, om man kan tænke selv ud fra visse givne Forudsætninger.

Dette ikke alt for klare manifest er et typisk kompromis, en fastholden af traditionen og en koncession til liberalismen og subjektivismen. Offentlige reaktioner på erklæringen synes der ikke at have været, men et par uger efter reagerede ialtfald stud. theol. Valdemar Hansen gennem følgende skrivelse som er bevaret i det teologiske fakultets dekanatspapirer (Universitetsarkivet i Rigsarkivet):

Til det højærværdige theologiske Fakultet.

Jeg undertegnede, Niels Valdemar Hansen, som er født i Refsvindinge den 3dje April 1881, og som i Juli 1899 har bestaaet Afgangsexamen for Studenter i sproglig-historisk Retning (Karakter: 1ste Karakter m. Udmærk., 105²/₃ Points), og derefter valgte det theologiske Studium og i Juni 1900 bestod Prøven i Hebraisk (Karakter: *admissus cum laude egregia*) og i Filosofi (Karakter: Udmærket godt), samt i Januar 1902 den patristiske Prøve (Karakter: *Laudabilis*), tillader mig herved ærbødigt at forespørge det højærværdige Fakultet angaaende dets Stilling til et eventuelt Andragende om Ophævelse af den Bestemmelse, at den theologiske Embedsexamen kun kan tages af Medlemmer af den danske Folkekirke.

Det højærværdige Fakultet har nylig (d. 3dje Septbr. d.A.) meddelt

de studerende, „at det ikke fordrer noget større eller mindre Maal af Tilslutning til den kirkelige Lære som Betingelse for at indstille sig til den theologiske Embedsexamen“, og Fakultetet har vel hermed villet ophæve enhver religiøs Betingelse for at indstille sig til denne Examen. Hvis denne Forstaaelse af Fakultetserklæringen er rigtig, synes det da at være i fuld Overensstemmelse dermed, at ogsaa den endnu gældende juridiske Bestemmelse, hvorefter man skal være Medlem af Folkekirken for at kunne indstille sig til theologisk Embedsexamen ophæves. Hertil kommer, at Studenter, som begynde det theologiske Studium som bevidste Medlemmer af Folkekirken, men som under deres Studium komme i Tvivl om Sandheden af deres Tro, maaske ved en saadan Bestemmelse hindres i en uhildet og ærlig Drøftelse af Spørgsmaalet, ligesom det vel maa anses for en Mislighed, at Studenter, som under deres Studium blive Modstandere af Folkekirken og dens Tro, dog nødes til enten at vedblive at være Medlemmer af Folkekirken eller at opgive at faa Embedsexamen.

Naar jeg tillader mig at fremkomme med denne Forespørgsel nu, er Grunden, at jeg den 10de Septbr. d.A. er udtraadt af den danske Folkekirke, men dog stadig ønsker, om muligt, at indstille mig til den theologiske Embedsexamen.

I Anledning af det højærværdige Fakultets Erklæring om Bibeholdelse af den ovenomtalte Betingelse kom jeg til at tænke over mit Forhold til „den danske Folkekirke“. Det blev mig da klart, at for i Sandhed at høre hjemme i Folkekirken maa man i den apostolske Trosbekendelse have det væsentlige Udtryk for sin Tro, – i Daab og Nadver, samt det nye Testamente (som inspireret Udtryk for Sandheden) have sit aandelige Livs væsentlige Kilde og Næring, – og endelig i Bønnen (i den apostolske Tro) have sit Livs Aandedrag. Da jeg paa disse Hovedpunkter har sagt Kirken afgang Farvel, meldte jeg mit ud af Folkekirken, idet jeg ikke ansaa det for mig rigtigt at blive der for derved at opnaa Embedsexamen.

Men skønt jeg i længere Tid (– dog naturligvis ikke fra min Studenter-tids Begyndelse –) har følt mig i principiel Uoverensstemmelse med Kirkens Tro og den kirkelige Theologi, vilde jeg dog stadig fuldende det Studium, som jeg havde begyndt paa, blandt andet for at kende de Anskuelser, jeg følte mig i Modstrid med, saa grundigt som muligt, og jeg ønsker endnu, om det kan tilstedes, at opnaa den theologiske Embedsexamen, især da jeg har modtaget offentlig Understøttelse under Forudsætning af, at jeg forberedte mig til denne Examen, og da det er mine Forældres udtrykkelige Ønske.

Hermed haaber jeg at have klargjort Grunden til, at jeg fremkommer med denne Forespørgsel, og til at det er sket paa dette Tidspunkt.

Valkendorfs Kollegium den 22 Septbr. 1904

Ærbødigst

Valdemar Hansen

Sagens gang kan delvis følges i fakultetsarkivet. Der findes et udateret udkast til svar, skrevet med Ammundsens hånd:

I den Anledning skal Fak. meddele, at det ikke vil kunne anbefale et Andragende om, at Mennesker,³⁾ der ikke tilhøre den danske evangel. luth. Folkekirke, skulde kunne stedes til theol. Embedsexamen. Derimod er Fakultetet villigt til, hvis De maatte ønske det, at tage under Overvejelse, hvorvidt der helt eller delvis under det theol. Fak. maatte kunne oprettes en rent historisk Prøve i Kristendomskundskab, hvilken Prøve da skulde staa aaben for alle akademiske Borgere,⁴⁾ men som ikke skulde medføre kirkelige Rettigheder.

27/9-1904 omsendte Ammundsen forskellige sager til fakultetsmedlemmerne og meddelte, at Valdemar Hansens forespørgsel skulde behandles på et fakultetsmøde den 7/10. Det er formentlig også sket, men noget referat foreligger ikke, og 13/10 meddelte Ammundsen i en ny rundskrivelse at hans udkast til svar (som må være identisk med ovenstående) var godkendt af J. C. Jacobsen og F. Torm, hvoraf det formentlig må fremgå, at P. Madsen og C. H. Scharling ikke har godkendt det, at de tre „unge“ professorer har majoriseret de to „gamle“ – og at det var *det* som gav anledning til en meningsudvexling mellem Ammundsen og Madsen („hvor vi var højst uenige“, jfr. p. 7).

Endelig kunde Ammundsen den 28/10 meddele sine kolleger, at Valdemar Hansen – som han vel har forhandlet mundtligt med – ikke ønskede at der for hans skyld skulde indføres en ny slags examen, men nu vilde forberede sig til magisterkonferens i religionsfilosofi under det filosofiske fakultet.

Valdemar Hansens efterladte papirer på Kgl. Bibl.⁵⁾ indeholder intet om denne affære, men det fremgår at han formentlig også før sit brud med teologien har søgt Høffdings vejledning, for 11/3-1905 anbefalede Høffding ham til økonomisk understøttelse under henvisning til at han havde fulgt Valdemar Hansen gennem „hans Studieaar her ved Universitetet“ og kendte ham som en „flittig, interesseret og kundskabsrig ung Mand“, hvis „store Sandhedskærlighed og utrættelige Arbejdsiver“ med rette lod formode at man kunde vente sig noget af ham.

25/8-1907 svarede Høffding på et brev fra Valdemar Hansen, at han

altid frarådede folk at tage magisterkonferens i filosofi (fordi det var brødløst), men for det tilfælde at Valdemar Hansen insisterede fremsendte han et udkast til en konferensordning. Konferensen blev dog ikke til noget, sikkert af økonomiske grunde, men Valdemar Hansen bevarede et nært forhold til Høffding.⁶⁾ 1905-08 var Valdemar Hansen huslærer i Finland, og kort efter sin hjemkomst fik han accessit for en filosofisk afhandling om Feuerbachs stilling til det religiøse. Samme år kom han ind i biblioteksgerning; hans karriere her former sig således: Assistent (senere kredsbibliotekar) ved Kbh.s Kommunebiblioteker 1908-16. Assistent ved Det kongelige Bibliotek 1910-13, bibliotekar 1916-51. Delegeret bibliotekar ved Bibliothèque Sainte-Geneviève i Paris 1928-31. Død 14/5-1967. – På Kgl.Bibl. fungerede han i en årrække i katalogværelset, bestyrede udlånet, og begge steder blev hans venlige åbenhed over for mennesker i høj grad påskønnet af publikum.

Valdemar Hansens senere forfatterskab og hans kyndige tolkning af nyere filosofi, især fransk, skal ikke beskæftige os her. Teologien kom han aldrig tilbage til; der findes i de efterladte papirer kun ganske få breve fra teologer (O.Thune Jacobsen, Edv.Lehmann og Johannes Pedersen), men hans skrivelse til det teologiske fakultet af 22.september 1904 er et såre tidstypisk dokument som passer eminent ind i tidens hidsige debat om „subjektivismen“. Det kunde ikke være skrevet sådan ret meget før og ikke ret længe efter, båret som det er af grundtonen i disse års filosofi og teologi: subjektiviteten er sandheden!

NOTER

- (1) Samling af de for Universitetsforholdene gjældende Retsregler I, 1884, 62. – (2) Det er altså ikke uden videre korrekt når det i S.V. Rasmussens artikel om Valdemar Hansen (Dansk Biografisk Leksikon, XXVII, 1944, 260) hedder, at „den Bestemmelse, at den, der udtrykkelig erklærede sig at være i Uoverensstemmelse med den kirkelige Tro, ikke kunde indstille sig til den teologiske Embedseksamen, var blevet ophævet“. – (3) overstreget og rettet af J.C.J(acobsen og F.T(orm) til „Studerende“. – (4) tilføjet af J.C.J., F.T. og V.A.: „uden Hensyn til Trosbekjendelse“. Det kan iøvrigt overvejes, om „den Valdemar Hansenske Sag“ har haft indflydelse på de bestræbelser der 29/11-1912 førte til kgl. anordning om optagelse af kristendomskundskab som fag ved skoleembedsexamen under det filosofiske fakultet. Konfessionelle betingelser for at indstille sig til teologisk embedsexamen er siden bortfaldet, ja 7/5-1945 resolverede kirkeministeriet at en teologisk kandidat som ikke er medlem af folkekirken kan søge præstembede. – (5) Ny kgl. Saml. 4687. 4°. – (6) Det fremgår af ialt 10 bevarede breve fra Høffding. Som et kuriosum kan nævnes at Valdemar Hansen mellem sine papirer gemte et exemplar af Høffdings disputats, dediceret til professor S.Heegaard; indlagt er Heegaards manuskript til opposition ved disputatshandlingen.